

วังถนนหน้าพระลาน : ประวัติการครองวัง

ทงคักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล

ความนำ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนครและพระบรมมหาราชวังขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนขึ้น 9 สาย¹ (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 2525 : 49) หนึ่งในนั้นคือถนนหน้าพระลาน

ถนนหน้าพระลานเป็นถนนริมกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านทิศเหนือ หรือด้านสนามหลวง ตั้งแต่ป้อมเผด็จดัสกรไปจนถึงถนนมหาราช จรดแม่น้ำเจ้าพระยาที่ท่าพระหรือท่าช้าง แต่เดิมนั้นคงเป็นถนนที่มีขนาดใหญ่กว่าถนนสายอื่น ปูด้วยอิฐเรียงตะแคง เนื่องจากเป็นถนนสายสำคัญ เพราะเป็นเส้นทางรอบพระบรมมหาราชวังและเป็นเส้นทางเสด็จฯ นอกจากนี้ ถนนหน้าพระลานยังเป็นถนนประวัติศาสตร์ ที่รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ชะลอพระศรีสากยมุนีจากพระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่วัดสุทัศนเทพวราราม โดยการล่องแพมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา และขึ้นบนที่ประดิษฐานพระ จากนั้นจึงให้ไปตามถนนหน้าพระลาน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2526)

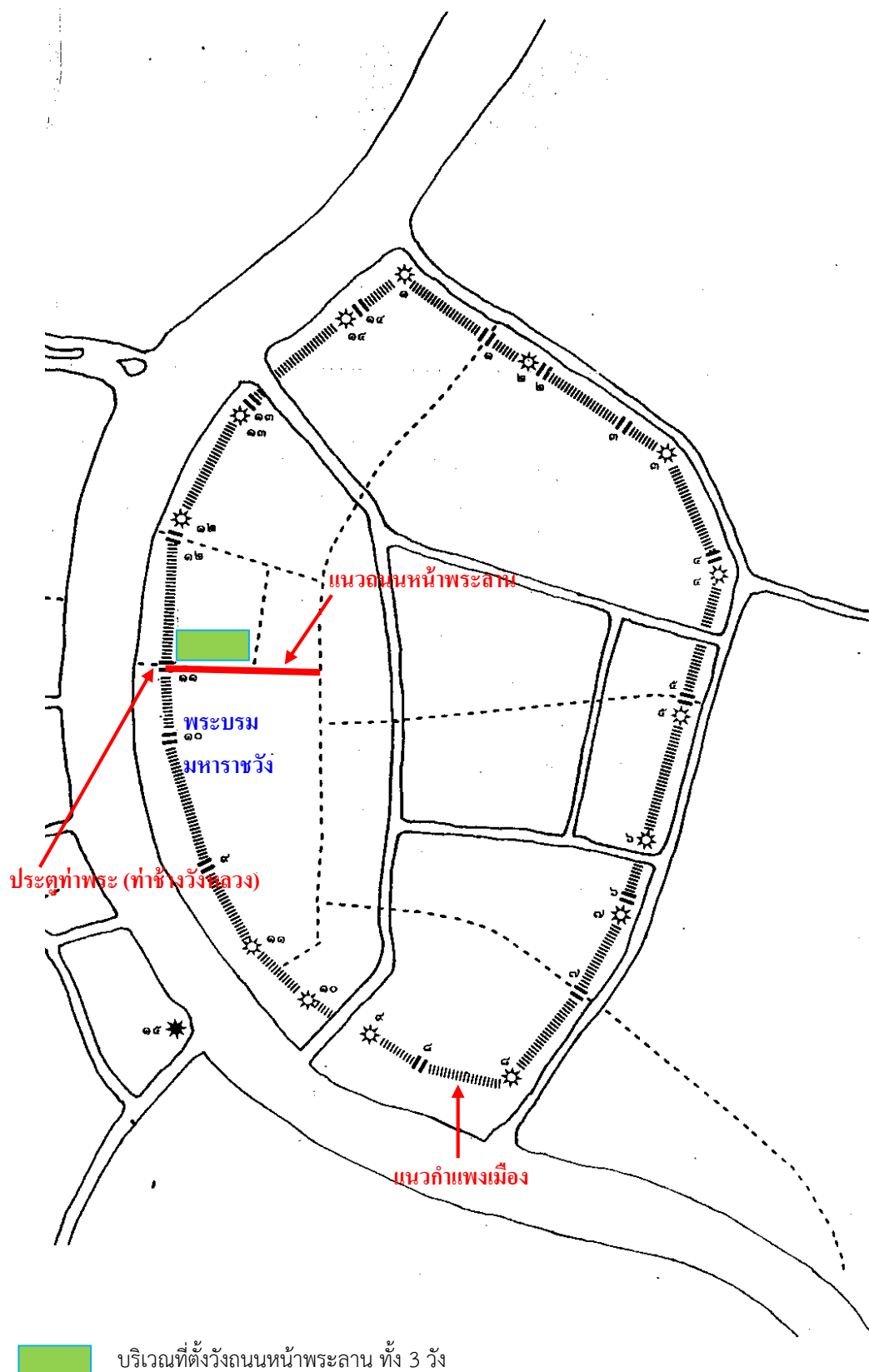
วังถนนหน้าพระลาน

พื้นที่ริมถนนหน้าพระลาน (รวมถึงริมถนนหน้าพระธาตุ และถนนมหาราช) ที่ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ และตึกแถวริมถนนหน้าพระลานนั้น ในอดีตเป็นที่ตั้งของวัง 3 วัง แยกตามลักษณะที่ตั้งได้เป็น *วังถนนหน้าพระลาน* *วังตะวันตก* (คนทั่วไปนิยมเรียกว่า *วังท่าพระ*) *วังถนนหน้าพระลาน* *วังกลาง* และ *วังถนนหน้าพระลาน* *วังตะวันออก*

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังถนนหน้าพระลานทั้ง 3 วังขึ้นเพื่อพระราชทานพระราชโอรส 2 พระองค์ และพระราชนัดดา 1 พระองค์ และมีเจ้านายเสด็จประทับต่อมาอีกหลายพระองค์ ทุกวังหันหน้าไปทางทิศใต้สู่ถนนหน้าพระลาน หรือหันไปด้านพระบรมมหาราชวัง

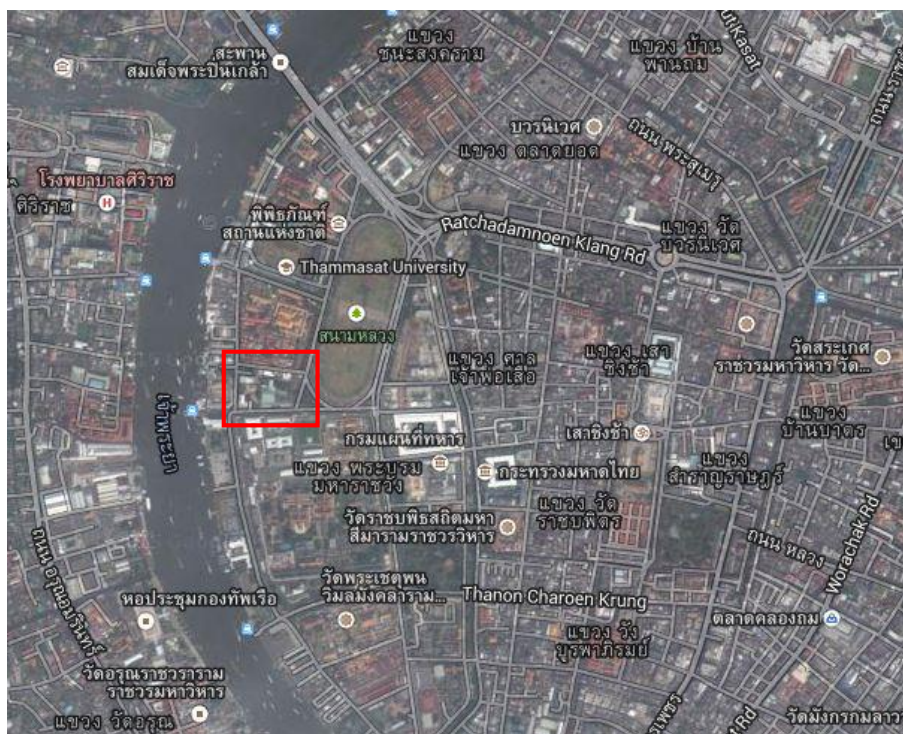
เนื่องจากถนนหน้าพระลานเป็นเส้นทางที่พระมหากษัตริย์เสด็จเข้าออกเป็นประจำ เจ้านายที่เสด็จมาประทับ ณ วังถนนหน้าพระลาน จึงล้วนแต่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิดและทรงเป็นบุคคลสำคัญในทางราชการ

¹ ได้แก่ ถนนหน้าจักรวรรดิวังหลวง ถนนหน้าจักรวรรดิวังหน้า ถนนเสาชิงช้า ถนนท่าช้างวังหลวง (ปัจจุบันคือ ถนนหน้าพระลาน) ถนนพระจันทร์ ถนนหน้าวัดมหาธาตุ ถนนหน้าโรงไหม ถนนท่าขุนนาง และถนนสามเพ็ง

บริเวณที่ตั้งวังถนนหน้าพระลาน ทั้ง 3 วัง

แผนที่แสดงกำแพงเมือง ป้อมปราการ ประตูเมือง และคูเมือง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
แสดงตำแหน่งที่ตั้งโดยสังเขปของวังถนนหน้าพระลาน

ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ ด้านทิศเหนือของพระบรมมหาราชวังและถนนหน้าพระลาน

ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร และตึกแถวริมถนนหน้าพระลาน

เดิมเป็นที่ตั้งของวังถนนหน้าพระลาน

ที่มา: “หน้าพระลาน พระบรมมหาราชวัง” [Online]. เข้าถึงเมื่อ 23 สิงหาคม 2553.

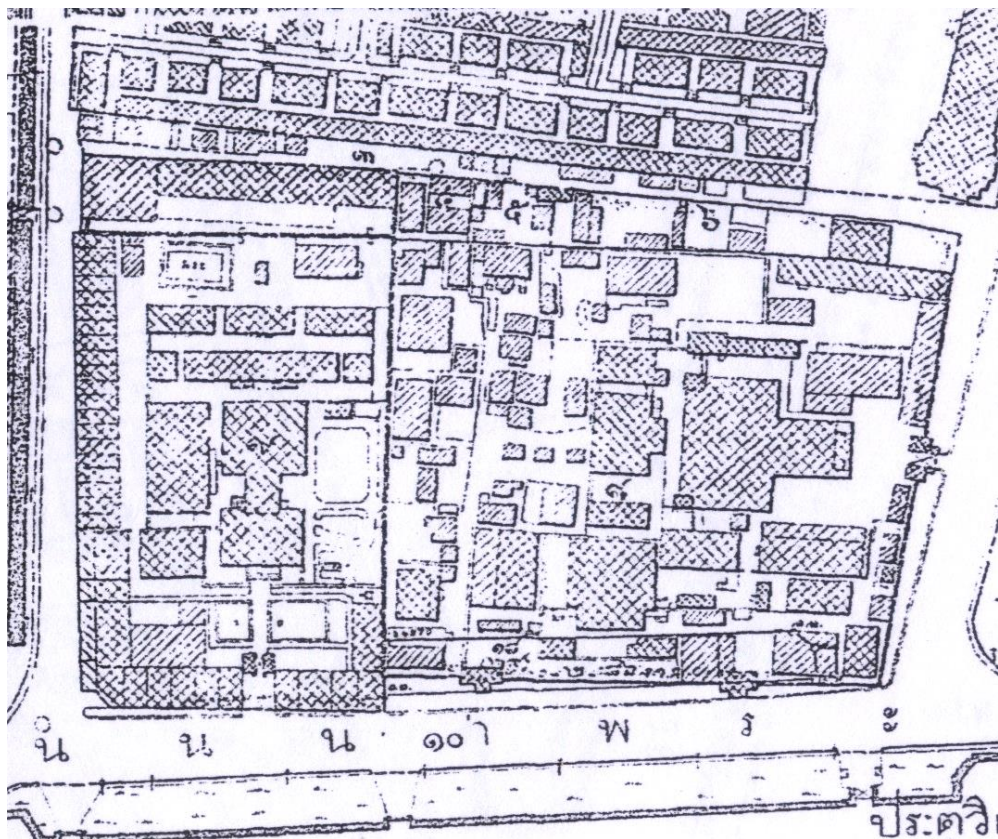
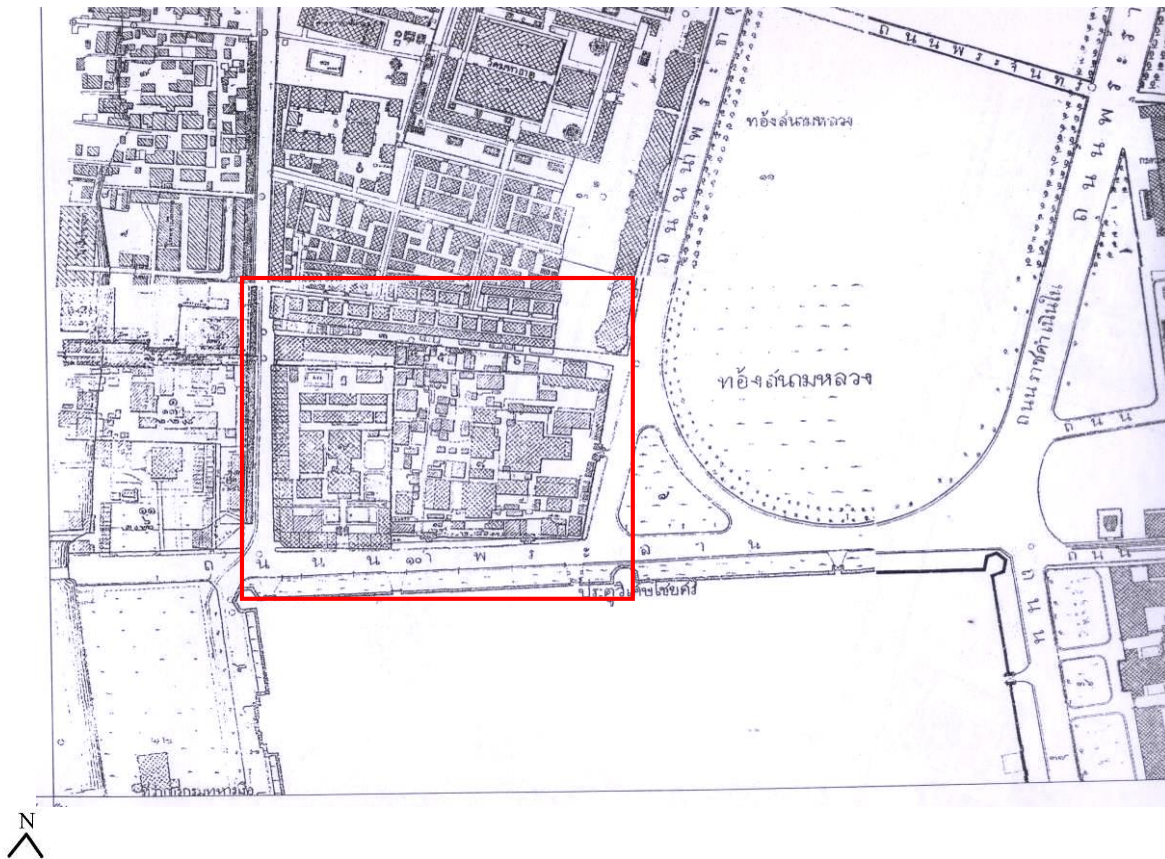
แหล่งที่มา <https://maps.google.co.th>

แผนที่ภายในเกาะรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2439

แสดงตำแหน่งและแผนผังวังถนนหน้าพระลานโดยสังเขป (ภายในกรอบสีแดง)

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2431-2474. กรุงเทพฯ: กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2542.

แผนที่และแผนผังวังถนนหน้าพระลาน ในปี พ.ศ.2450

ที่มา: บัณฑิต จุลาลัย และคณะ. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2450-2550 (กรุงเทพฯ : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2550)

ภาพซ้อนทับระหว่างแผนผังวังถนนหน้าพระลาน พ.ศ.2450

กับภาพถ่ายทางอากาศในพื้นที่เดียวกันสมัยปัจจุบัน

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเกี่ยวกับวังถนนหน้าพระลาน ทั้ง 3 วัง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2513: 23-26) ไว้ดังนี้

(1) วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันตก

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลานทางด้านทิศตะวันตก ใกล้ประตูท่าพระ (หรือท่าช้าง) จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “วังท่าพระ” หรือ “วังล่าง” พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังถนนหน้าพระลานวังตะวันตกขึ้น และพระราชทานพระราชนัดดา คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตรานุชิต² หรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า เจ้าฟ้าหมื่น ประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ

ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานวังนี้ให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

² สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตรานุชิต (กระษัตรานุชิต) หรือ เจ้าฟ้าหมื่น ทรงเป็นพระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าตากสินมหาราช พระมารดา คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงฉิมใหญ่ พระราชธิดาองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นั่นคือทรงเป็น “หลานตา” องค์โตของรัชกาลที่ 1 ที่ประสูติในสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว³ รัชกาลที่ 3 ก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานวังนี้ให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ⁴ จนสิ้นพระชนม์ จึงพระราชทานวังตะวันตกให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าชุมสาย (สมัยรัชกาลที่ 4 ได้รับการสถาปนาเป็น กรมขุนสทิวกรม⁵) จนสิ้นพระชนม์ในปีสิ้นรัชกาลที่ 4

สมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ⁶ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 3 เมื่อกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติสิ้นพระชนม์ จึงพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานครานุวัตติวงศ์ (ได้รับการเฉลิมพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานครานุวัตติวงศ์⁷ ในสมัยรัชกาลที่ 8) ก่อนที่จะเสด็จไปประทับที่วังปลายเนิน ริมถนนพระรามที่ 4 จนเมื่อปี พ.ศ.2507 พื้นที่วังนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยศิลปากร

³ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายทับ เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าจอมมารดาเรียบ (ในรัชกาลที่ 3 ทรงเฉลิมพระปรมาภิไธยเป็น กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย) ประสูติเมื่อ พ.ศ.2330 รัชกาลที่ 2 ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อ พ.ศ.2356 ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจ ว่าความฎีกาและรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ พ.ศ.2367 เสด็จขึ้นครองราชย์เป็น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาบาง ประสูติเมื่อ พ.ศ.2355 ไม่ปรากฏว่ารับราชการหน่วยงานใด สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.2378 พระชันษา 24 ปี

⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสทิวกรม พระนามเดิม พระองค์เจ้าชุมสาย พระราชโอรสในรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาเฒ่าใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ.2359 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นราชสทิวกรม แล้วทรงเลื่อนเป็น กรมขุนสทิวกรม เมื่อ พ.ศ.2410 ทรงกำกับกรมช่างศิลป์และช่างสิบหมู่ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.2411 พระชันษา 53 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล ชุมสาย ณ อยุธยา

⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายอุไร พระราชโอรสองค์ที่ 29 ของรัชกาลที่ 3 ในเจ้าจอมมารดาเขียว ประสูติเมื่อ พ.ศ.2362 รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ ทรงกำกับกรมแสงและกรมช่างศิลป์ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.2416 พระชันษา 55 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุลอุไรวงศ์ ณ อยุธยา

⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานครานุวัตติวงศ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายจิตรเจริญ พระราชโอรสองค์ที่ 62 ของรัชกาลที่ 4 ในพระองค์เจ้าพรรณราย ประสูติเมื่อ พ.ศ.2406 ในปี พ.ศ.2428 รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาพระองค์เป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนครานุวัตติวงศ์ และพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครานุวัตติวงศ์ ตามลำดับ จนกระทั่งได้ทรงรับการสถาปนาเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครานุวัตติวงศ์ เมื่อ พ.ศ.2448 ทรงเป็นนายพลโท ราชองครักษ์ ตำแหน่งอธิบดีคลัง ทหารบก ทหารเรือ แล้วเป็นเสนาบดีหลายกระทรวง เช่น กระทรวงโยธาธิการ กระทรวงกลาโหม กระทรวงพระคลัง และกระทรวงวัง เมื่อ พ.ศ.2456 รัชกาลที่ 6 ได้เลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานครานุวัตติวงศ์ พ.ศ.2488 ในสมัยรัชกาลที่ 8 ได้เฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานครานุวัตติวงศ์ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.2490 พระชันษา 84 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล จิตรพงศ์ ณ อยุธยา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา : “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” เข้าถึงเมื่อ 30 มีนาคม 2558 แหล่งที่มา

<http://th.wikipedia.org/wiki/พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว>

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุไร กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ

ที่มา : “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุไร กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ” เข้าถึงเมื่อ 30 มีนาคม 2558 แหล่งที่มา

http://th.wikipedia.org/wiki/พระเจ้าบรมวงศ์เธอ_พระองค์เจ้าอุไร_กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ

(2) วังถนนหน้าพระลาน วังกลาง

วังนี้ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลาน ถัดจากวังตะวันตกหรือวังท่าพระมาทางทิศตะวันออก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังถนนหน้าพระลาน วังกลาง ให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณทิพย์ ซึ่งทรงสถาปนาเป็น *กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ*⁸ เสด็จประทับอยู่จน พ.ศ.2367 ได้ทรงรับอุปราชภิเชกเสด็จไปประทับที่พระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 3 หลังจากนั้นวังก็ว่างลง

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์⁹ เสด็จออกวัง จึงพระราชทานวังกลางให้เป็นที่ประทับ ครั้นกรมหลวงเทพพลภักดี พระราชโอรสในรัชกาลที่ 1 ซึ่งประทับอยู่ที่วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.2380 ก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้าอาภรณ์เสด็จไปประทับ ณ วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก และพระราชทานวังกลางให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าชายกลาง (หรือ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระอนุชาร่วมพระชนนีกับสมเด็จพระเจ้าอาภรณ์) ประทับถึงปี พ.ศ.2391 เมื่อเจ้าฟ้าอาภรณ์สิ้นพระชนม์ เจ้าฟ้าชายกลางจึงเสด็จไปประทับอยู่ที่วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก หรือวังหน้าประตูวิเศษไชยศรี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้รวมวังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก และวังถนนหน้าพระลาน วังกลาง เข้าด้วยกันเป็นวังเดียว เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์¹⁰ และประทับต่อมาในรัชกาลที่ 5 ได้ทรงเลื่อนเป็น *กรมพระ* และ *กรมพระยา* เมื่อสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.2429

⁸ *กรมพระราชวังบวรมหาดัศดุพลเสพ* พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายอรุณทิพย์ พระราชโอรสองค์ที่ 17 ของรัชกาลที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ ประสูติเมื่อ พ.ศ.2328 เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า “พระองค์ช้าง” รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาเป็น *กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ* เมื่อ พ.ศ.2350 ต่อมารัชกาลที่ 2 โปรดให้กำกับราชการกรมพระกลาโหม รัชกาลที่ 3 พระราชทานอุปราชภิเชกเป็น *กรมพระราชวังบวรสถานมงคล* เสด็จอยู่ในตำแหน่งอุปราช 8 ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ.2375 พระชนมายุ 48 พรรษา

⁹ *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์* ประสูติเมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ.2359 ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 60 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในสมเด็จพระราชชายานารี เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ทรงเป็นพระเชษฐาร่วมพระชนนีกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงช่วยกำกับกรมพระคชบาล สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.2391 (สมัยรัชกาลที่ 3) พระชันษา 33 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล อาภรณ์กุล ณ อยุธยา

¹⁰ *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์* พระนามเดิม เจ้าฟ้าชายกลาง พระราชโอรสองค์ที่ 65 ของรัชกาลที่ 2 ที่ประสูติแต่สมเด็จพระราชชายานารี กุณฑลทิพยวดี เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2362 หลังทรงสำเร็จการศึกษา ทรงเข้ารับราชการกรมวังในสมัยรัชกาลที่ 3 ดูแลภายในพระบรมมหาราชวังและพิจารณาตัดสินคดีความ กรมพระคชบาล และกรมสังฆการีธรรมการ ได้รับพระราชทานพระอิสริยยศและทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็น *สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นบำราบปรปักษ์* ใน พ.ศ.2394 และเมื่อ พ.ศ.2410 (สมัยรัชกาลที่ 4) ทรงบังคับบัญชากรมพระภูษามาลาลังวิเศษคลังข้างใน ทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย มีพระบรมราชโองการให้เลื่อนขึ้นเป็น *สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์* ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการพร้อมกันสมมติให้เป็นผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนักและว่าพระคลังทั้งปวง ต่อมาทรงเป็นผู้สำเร็จราชการกรมมหาดไทย สมุหนายกอัครมหาเสนาบดี ว่าราชการหัวเมืองต่างๆ และเกี่ยวข้องกับชาวต่างประเทศ ทรงเป็นประธานของพระบรมวงศานุวงศ์ ต่อมาทรงได้รับเลื่อนพระอิสริยยศเป็น *สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์* ในปี พ.ศ.2428 สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2429 พระชันษา 67 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล มหาลกุล ณ อยุธยา

กรมหมื่นปราบปรปักษ์¹¹ พระโอรสพระองค์ใหญ่ ได้ประทับอยู่ต่อมาจนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.2441 หลังจากนั้นวังนี้ได้เปลี่ยนแปลงเป็นโรงงานช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร สืบมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนพื้นที่วังริมถนนหน้าพระลาน ก็ก่อสร้างเป็นตึกแถว

แผนที่ พ.ศ.2439 แสดงวังถนนหน้าพระลาน วังตะวันตก (วังท่าพระ)

ของสมเด็จพระเจ้า กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ (กรอบสีเขียว) และวังถนนหน้าพระลาน

(วังกลางรวมเข้ากับวังตะวันออก) ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระบำราบปรปักษ์ (กรอบสีแดง)

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2431-2474. กรุงเทพฯ: กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2542.

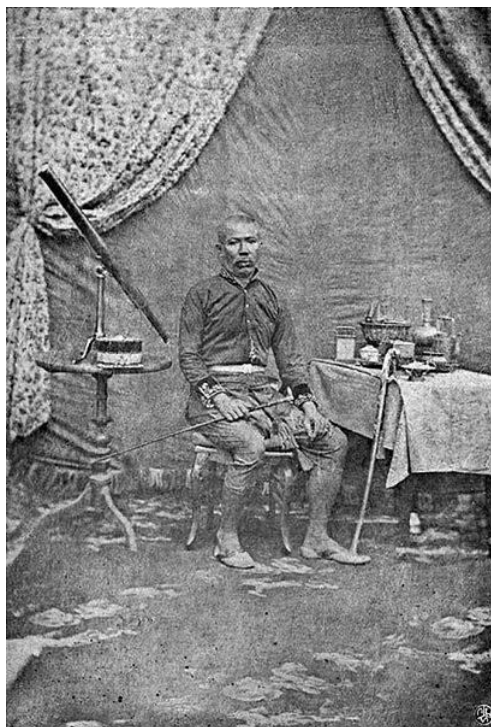
(3) วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก

วังถนนหน้าพระลาน วังตะวันออก ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลาน ต่อจากวังกลางมาทางตะวันออก จนถึงมุมถนนหน้าพระธาตุ ตรงข้ามกับประตูวิเศษไชยศรี ทางเข้าพระบรมมหาราชวัง ดังนั้นจึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “วังหน้าประตูวิเศษไชยศรี” พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังนี้พระราชทาน

¹¹ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ พระนามเดิม หม่อมเจ้าขจร เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ประสูติแต่หม่อมกลีบ ต่อมาทรงได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ กำกับช่างสิบหมู่ กรมพระคชบาล ทรงเป็นผู้ออกแบบสร้างพระที่นั่งคูหาฤดูหนาว ซึ่งเป็นพลับพลาทรงจัตุรมุข ประดิษฐานอยู่ใต้ถุนพระยานคร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อเป็นที่ประทับในคราวเสด็จประพาสต้น เมื่อปี พ.ศ. 2430-2441 ทรงเป็นผู้บัญชาการกรมทหารเรือ และทรงเป็นผู้บัญชาการกรมทหารเรือในสงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในกรณีพิพาท ร.ศ.112 ทั้งนี้ในปี พ.ศ.2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2441

เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอภัยทัต ซึ่งทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นเทพพลภักดิ์¹² ต่อมาในรัชกาลที่ 3 เลื่อนเป็นกรมหลวง เสด็จประทับอยู่วังนี้ตลอดพระชนมายุ

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานวังนี้ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ จณสีนพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รวมวังนี้เข้ากับวังกลาง เป็นที่ประทับของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ดังกล่าวมาแล้วในเรื่องวังกลาง ปัจจุบันพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นโรงหล่อกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร และตึกแถวถนนหน้าพระลาน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

ทรงครองวังถนนหน้าพระลานวังกลาง ในปี พ.ศ.2380-2391

และวังถนนหน้าพระลาน (วังกลางรวมเข้ากับวังตะวันออก) ในปี พ.ศ.2391-2429

ที่มา : “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์” เข้าถึงเมื่อ 30 มีนาคม 2558 แหล่งที่มา

http://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ_เจ้าฟ้ามหามาลา_กรมพระยาบำราบปรปักษ์

¹² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเทพพลภักดิ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าชายอภัยทัต ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 16 ของรัชกาลที่ 1 ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว ประสูติเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2328 เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์เลื้อย พ.ศ.2350 ได้ทรงรับสถาปนาเป็น กรมหมื่นเทพพลภักดิ์ ในรัชกาลที่ 2 ได้ว่ากรมพระคชบาล พ.ศ.2375 (สมัยรัชกาลที่ 3) ได้เลื่อนเป็น กรมหลวงเทพพลภักดิ์ และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2380 พระชันษา 52 ปี

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์

ทรงครองวังถนนหน้าพระลาน (วังกลางรวมเข้ากับวังตะวันออก) พระองค์สุดท้าย ในปี พ.ศ.2429-2441

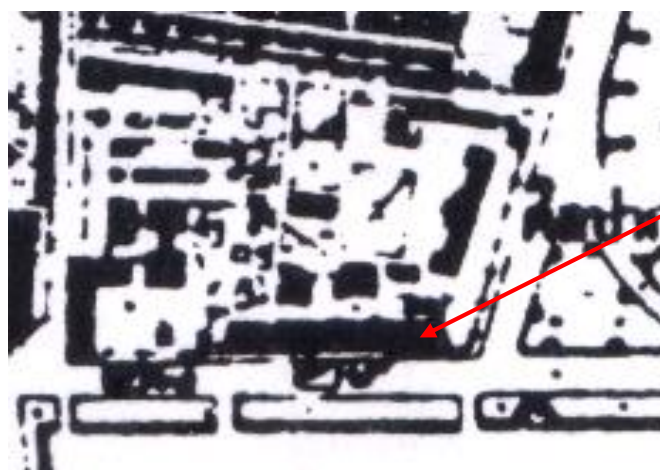
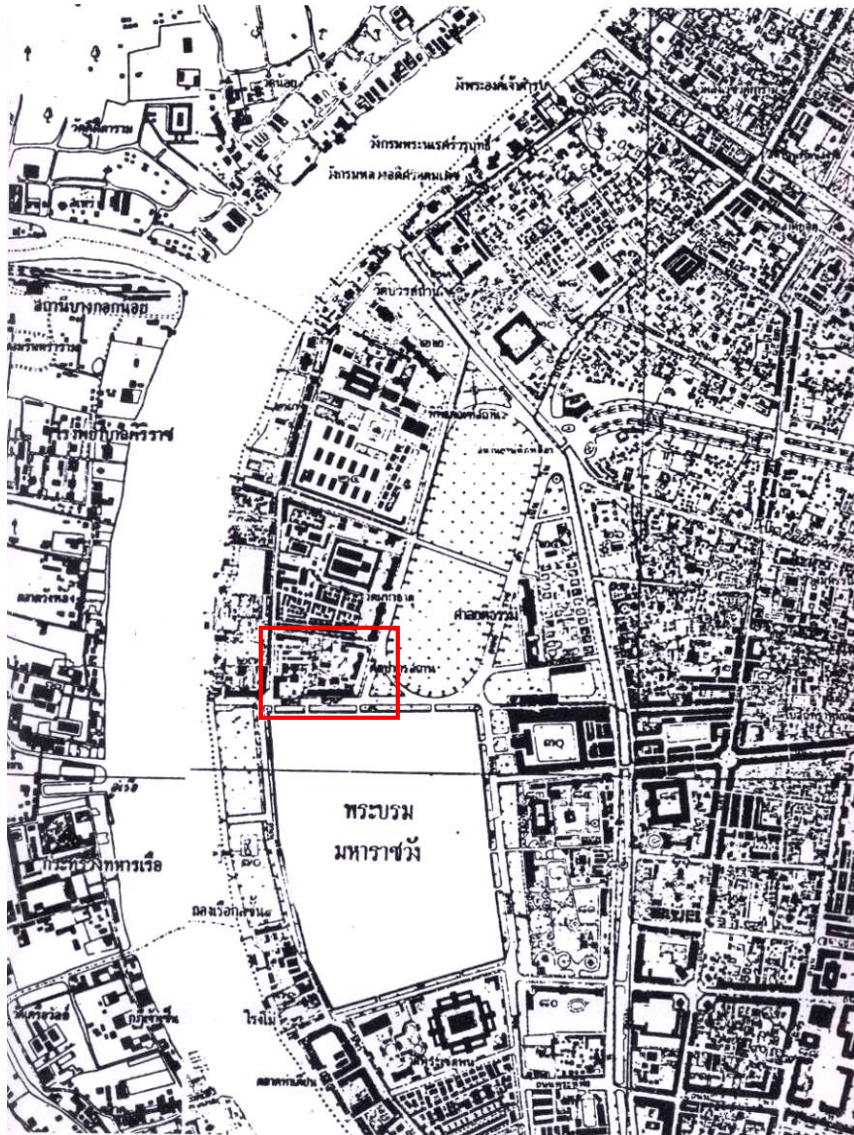
ก่อนที่พื้นที่วังจะถูกเปลี่ยนเป็นกรมช่างสิบหมู่ ตึกแถวถนนหน้าพระลาน และมหาวิทยาลัยศิลปากร

ที่มา : “พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์” เข้าถึงเมื่อ 30 มีนาคม 2558 แหล่งที่มา

http://th.wikipedia.org/wiki/พระวรวงศ์เธอ_พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์_กรมหมื่นปราบปรปักษ์

ช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราวปี พ.ศ.2411-2426 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงและขยายถนนภายในกำแพงเมืองให้กว้างขวางขึ้น รวมถึงถนนหน้าพระลานด้วย ในช่วงนี้จึงน่าจะมีการรื้อกำแพงวังบางส่วนของวังถนนหน้าพระลานทั้ง 3 วังออก แล้วก่อสร้างขึ้นใหม่

หลังจากวังถนนหน้าพระลาน (วังกลางและวังตะวันออก) ถูกใช้พื้นที่เป็นสถานที่ราชการ คือ โรงงานช่างสิบหมู่และกรมศิลปากรในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 แล้วนั้น ก็ได้มีการรื้อกำแพงวังด้านทิศใต้ (ริมถนนหน้าพระลาน) ออก แล้วสร้างเป็นตึกแถว (สร้างขึ้นราวปี พ.ศ.2452) เพื่อรับรองแขกบ้านแขกเมืองต่างประเทศ (ฝ่ายทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และช่างอนุรักษ์ กรมศิลปากร 2543 : 6) หรือเพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ตึกแถวถนนหน้าพระลาน

แผนที่ภายในเกาะรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ.2453

ปรากฏตึกแถวถนนหน้าพระลานแล้ว

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2431-2474. กรุงเทพฯ: กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2542.

ตารางแสดงการครอบครองวังถนนหน้าพระลานวังตะวันออก วังกลาง และวังตะวันตก ในช่วงระยะเวลาต่างๆ

รัชสมัย	วังตะวันออก	วังกลาง	วังตะวันตก (วังท่าพระ)
รัชกาลที่ 1 (พ.ศ.2325-2352)	กรมหมื่นศักดิ์เทพพลภักดิ์ (ปลายรัชกาลที่ 1-พ.ศ.2380)	กรมหมื่นศักดิ์พลเทพ (ปลายรัชกาลที่ 1-พ.ศ.2367)	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน เกษัตราธิบดี (ปลายรัชกาลที่ 1-พ.ศ.2352)
รัชกาลที่ 2 (พ.ศ.2352-2367)			กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พ.ศ.2352-2367)
รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394)		เจ้าฟ้าอาภรณ์ (พ.ศ.2380-2391)	เจ้าฟ้าอาภรณ์ (พ.ศ.2367-2380)
	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน กรมพระยาบวรราภิรักษ์ (พ.ศ.2380-2391)		กรมขุนราชสีหวิกรม (พระองค์เจ้าชุมสาย) (พ.ศ.2378-2411)
	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน กรมพระยาบวรราภิรักษ์ (พ.ศ.2391-2429)		
รัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2394-2411)	กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ (พ.ศ.2411-2416)		
รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453)	ว่าง		
	กรมหมื่นปราบปรปักษ์ (พ.ศ.2429-2441)		สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์ (พ.ศ.2426-2490)
	โรงงานช่างสิบหมู่ และกรมศิลปากร (พ.ศ.2441-ปัจจุบัน)		
รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453-2468)	กรมศิลปากร และโรงเรียนประณีตศิลปกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ.2476/2486-ปัจจุบัน)		
รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2468-2478)	สายสกุลจิตรพงศ์ (พ.ศ.2490-2507)		
รัชกาลที่ 8 (พ.ศ.2478-2489)	มหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ.2507-ปัจจุบัน)		
รัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2489-ปัจจุบัน)			

ภาพถ่ายช้างผูกเครื่องพระที่นั่งละคอบนถนนหน้าพระลาน สมัยรัชกาลที่ 4

ขวามือ คือ วังถนนหน้าพระลาน ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์

ซ้ายมือ คือ พระบรมมหาราชวัง

ที่มา: ชวนพิศ ทองแคล้ว และคณะ (บรรณาธิการ). ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

กรุงเทพฯ: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2548 : 136.

ภาพวาดช้างผูกเครื่องพระคชาธาร หรือผูกเครื่องใหญ่

บนถนนหน้าพระลาน หน้าวังถนนหน้าพระลาน สมัยรัชกาลที่ 4

ขวามือ คือ วังถนนหน้าพระลาน ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์

ที่มา: ชวนพิศ ทองแคล้ว และคณะ (บรรณาธิการ). ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

กรุงเทพฯ: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2548 : 137.

ภาพถ่ายเจ้าพนักงานนำช้างออกจากประตูวิเศษไชยศรี สู่ถนนหน้าพระลาน

เพื่อไปอาบน้ำที่ท่าช้างวังหลวง หรือท่าพระ ในสมัยรัชกาลที่ 5

ขวามือ คือ วังถนนหน้าพระลาน ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์

ซ้ายมือ คือ พระบรมมหาราชวัง

ที่มา: ชวนพิศ ทองแคล้ว และคณะ (บรรณาธิการ). ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

กรุงเทพฯ: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2548 : 136.

ภาพถ่ายถนนหน้าพระลานในสมัยรัชกาลที่ 5 หน้าประตูวิเศษไชยศรี
ขวามือ คือ วังถนนหน้าพระลาน ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์
ซ้ายมือ คือ พระบรมมหาราชวัง

ที่มา: นริศรา จักรพงษ์ และไพศาล เปี่ยมเมตตาวัฒน์ (บรรณาธิการ). สมุดภาพรัชกาลที่ 5.
กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2535 : 133.

บรรณานุกรม

- กรมแผนที่ทหาร. **แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2431-2474**. กรุงเทพฯ: กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2542.
- คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525(ก).
- คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. **สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525(ข).
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1**. กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, 2526.
- ชวนพิศ ทองแคล้ว และคณะ (บรรณาธิการ). **ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2548.
- ดวงจิต จิตรพงศ์. **ป่าป้อนหลาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511.
- นริศรา จักรพงษ์ และไพศาล เปี่ยมเมตตาวัฒน์ (บรรณาธิการ). **สมุดภาพรัชกาลที่ 5**. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2535.
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. **องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- บัณฑิต จุลาสัย, เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร, และพีรศรี โปหาทอง. **แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2450-2550**. กรุงเทพฯ : สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2550.
- พัชรี สาริกบุตร. **เทคโนโลยีสมัยโบราณ**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.
- ฝ่ายทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และช่างอนุรักษ์ กรมศิลปากร. **ตึกแถวริมถนนหน้าพระลาน**. (รายงานสำรวจ) กรุงเทพฯ : ฝ่ายทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และช่างอนุรักษ์, 2543.
- ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร (บรรณาธิการ). **200 ปี วังท่าพระ**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.
- ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร. **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 ประเภทอาคารของทางราชการ**. กรุงเทพฯ: บริษัท หิรัญพัฒน์ จำกัด, 2538.
- ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร. **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 ประเภทวัง ศาลเจ้า อนุสาวรีย์ อาคารร้านค้า**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2538.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2513.